

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ТА ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPУШЕНЬ

Паламарчук Г. В.

ВСТУП

Основним функціональним обов'язком правоохоронних органів та органів правопорядку є породження вчинення нових кримінальних правопорушень, розслідування вже вчинених та протидії злочинності загалом. Але паралельно з цими обов'язками зазначені органи наразі, як ніколи раніше, безпосередньо та повноцінно здійснюють ще й заходи щодо забезпечення національної безпеки та оборони. Такий стан сьогоденних обставин формує значне навантаження, як на систему та усі її підрозділи, так і на людський ресурс, а місцями навіть перенавантаження (особливо стосується це місць, де ведуться запеклі бої і правоохоронні органи та органи правопорядку, все ж таки, продовжують виконувати свої обов'язки).

Слід відмітити, той факт, що співробітники правоохоронних органів сьогодні можуть себе впевнено вважати героями, адже в умовах війни не функціонують правоохоронні органи ніде інде у світі. Тим паче, що саме правоохоронні органи стримують потенційний стрибок рівня злочинності. Саме в умовах війни, коли багато людей покидають свої домівки, залишаючи своє майно, певні території стають невідконтрольними державі, що впливає і на дотримання правових норм, жорстокий людський фактор отримує можливість своєї реалізації тощо – всі ці обставини формують суттєві криміногенні фактори, які можуть спровокувати високі показники злочинності. Якби не було стримуючої роботи зі зросту злочинності з боку правоохоронних органів, то її показники були би набагато більше, ніж зазначаються у відповідних звітах.

Першорядним для правоохоронних структур під час дії військового стану є розслідування саме міжнародних злочинів (воєнних злочинів, геноциду, проти людяності, тощо). Але слід відмітити, що на наших територіях з початку війни, й почастишали вбивства, сексуальне насильство, умисні напади на цивільну інфраструктуру, масовий екоцид та інші тяжкі злочини

розповсюдилися у регіонах перед лінією фронту та на тимчасово окупованих територіях.

Суттєві криміногенні ризики створює для держави та належного функціонування її оборонної та захисної функції уся сукупність злочинів, які направлені на підрив основ національної безпеки. Негативним результатом воєнного вторгнення ворога на територію України у лютому 2022 року є значне підвищення показників саме воєнних злочинів. При чому, звісно, наявні ресурси в правоохоронній системі з початку такого вторгнення не були готові до таких подій, до максимального залучення до розслідування значної кількості воєнних злочинів. Тож, дивлячись на актуальність теми військової злочинності наразі і піде надалі мова в даному дослідженні.

Та, як би там не складалася криміногенна обстановка в країні потенційне майбутнє України залежить від налагодженої плідної співпраці усіх ресурсів оборони, органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. Не дивлячись на внутрішні та зовнішні обставини боротьба за Україну та її світле майбутнє продовжується з вірою у перемогу.

1. Військові та воєнні кримінальні правопорушення: призма розуміння та їх сучасний стан безпосередньо в умовах війни в Україні

В рамках даного дослідження йде мова про дві такі різні категорії кримінальних правопорушень, як військові та воєнні злочини. Слід підкреслити загальне та відмінне між військовими та воєнними злочинами.

Поняття «воєнний злочин» було закріплено 1945 році у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де зазначалося, що такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю¹.

¹ Устав Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950___140950

За своїм змістом воєнні злочини є набагато обширнішим видом злочинної діяльності. Так, згідно положень міжнародного права воєнні злочини – це міжнародне поняття, під яким розуміються серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, законів і звичаїв ведення війни, які здійснюються під час війни, тобто це серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року та інші серйозні порушення законів і звичаїв війни, визначені у статті 8 Римського Статуту, який Україна не ратифікувала². За вчинення воєнних злочинів передбачена кримінальна відповідальність в національному та міжнародному судочинстві, при чому без строку давності. Як бачимо, є потенційно суттєва колізія, ризик у питанні притягнення суб'єкта, який вчиняє на воєнний злочин на території України, до відповідальності. Тому вбачається за необхідне, негайно здійснити процедуру ратифікації даного міжнародного документу нашою державою. До цих видів злочинів, як вже вказувалося вище, відносяться злочин геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії. Загалом, воєнні злочини можна розділити на два види:

1. серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, а саме навмисні вбивства, катування, спричинення страждань, взяття заручників тощо;

2. інші серйозні порушення законів і звичаїв війни (навмисні напади на цивільне населення та об'єкти, персонал і транспорт гуманітарної допомоги, вбивство і поранення воюючих осіб, що склали зброю, неналежне використання прапора ворога тощо – ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду)³.

Слід підкреслити, що проблемним аспектом є те, що не має в національному законодавстві не має чіткого визначення поняття «воєнний злочин» або «військові» чи «воєнні» кримінальні правопорушення. Саме цікаве, що фактично протиправні дії вчиняються, правовий механізм притягнення винного суб'єкта до кримінальної відповідальності є, а самого чіткого закріпленого визначення що саме треба вважати під такими явищами не має. Вбачається, що відсутність визначення даних понять в національному законодавстві здатне сприяти створенню певних колізій і неправильного трактування норм національного та частково міжнародного законодавства у питаннях його практичного

² Римський Статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ № 995_588 від 17.07.1998 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

³ Там само.

застосування. Та все ж, в науці та за результатами аналізу положень XIX розділу КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» під військовими злочинами слід розуміти протиправні дії, які направлені на порушення порядку проходження військової служби, встановленого національним законодавством. Положення XIX розділу надають змогу визначити деякі наступні характеристики військового злочину:

1. дана категорія злочинів має чіткий спеціальний спеціальний суб'єкт, притаманний тільки розглядуваній категорії кримінальних правопорушень:

– військовослужбовець ЗСУ, Служби безпеки України, Держприкордонслужби, Нацгвардії України та інших військових формувань;

– Держспецтрансслужби, Держспецзв'язку, а також інші особи, визначені законом;

– поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях;

– резервісти та військовозобов'язані під час проходження зборів;

2. специфічним характерним об'єктом є встановлений порядок несення чи проходження військової служби;

3. кримінальна протиправність вчиненого діяння набуває ознак злочинного тільки у разі, якщо склад такого діяння міститься у розділі XIX КК України.

Як бачимо, злочинна діяльність проти України та її порядків в умовах воєнного стану вчиняється не тільки нападником на нашу неньку, а й, на привеликий жаль, й нашими військовослужбовцями. Зокрема, про достатню кількість таких кримінальних проваджень констатували судді Верховного Суду Касаційного кримінального суду Наталія Марчук і суддя ВС Олена Білоконь в рамках лекцій з підготовки та підвищення рівня кваліфікації помічників суддів місцевих загальних та апеляційних судів, організованої Національною школою суддів України⁴. Так, суддя необхідність звернути увагу на військові злочини, вчинені в умовах воєнного стану чи у бойовій обстановці.

⁴ Судді ВС розповіли про розгляд справ щодо військових злочинів та встановлення юридичних фактів під час дії воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1506379/

Тож, як бачимо, воєнні злочини належать до сфери виключно міжнародного кримінального права, а військові до компетенції національного законодавства, але мають достатньо спільних аспектів. Зокрема, до таких аспектів можна віднести те, що вчиняються майже усі в умовах ведення військових дій, мають достатньо загальних кримінальних ризиків, які їх обумовлюють та «підживлюють» їх вчинення. Аспектами, які їх відрізняють є:

- рівень відповідальності – одні на рівні міжнародного кримінального права, а інші на рівні національного кримінального права;

- міжнародним судовим органом, який розглядає провадження щодо притягнення осіб за вчинення воєнних злочинів, є Міжнародний кримінальний суд, який розташований у Гаазі. Розслідування проваджень за вчинення військових кримінальних правопорушень здійснює Національна поліція, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро та розглядаються судами національної юрисдикції;

- суб'єкт, який вчинив воєнний злочин, можна притягнути до відповідальності будь-коли, незалежно від того, скільки часу минуло з моменту вчинення злочину. Строки притягнення суб'єкта за вчинення військового злочину передбачені чітко положеннями КПК України.

На сьогодні вже пішов третій рік затяжного військового збройного конфлікту та активних військових дій на території нашої країни. Криміногенна ситуація з початку повномасштабного збройного вторгнення ворога на терени України залишається складною. Зокрема, за січень-листопад 2023 р. обліковано 453231 кримінальних правопорушень, що на 31 % більше, ніж за аналогічний період минулого року⁵. Підвищення показників злочинної діяльності відбувається на підґрунті росту криміногенних детермінант, які впливають на збільшення фактів вчинення кримінальних правопорушень, наприклад, проти життя і здоров'я особи відбувся приріст на +52,3% порівняно з минулорічними показниками, де за 11 міс. 2023 року обліковано рекордну за часів незалежності кількість умисних вбивств – 33 707, що на 83,5% більше, ніж у 2022 року (18363)⁶. При чому, слід підкреслити, що

⁵ Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ станом на 26.12.2023 р.
URL: <https://www.gp.gov.ua/>

⁶ Там само.

більшість з цих умисних вбивств вчинена на підґрунті саме збройного конфлікту.

Слід відмітити, що, при цьому, наявні кількісні показники вимірювання злочинності не відображають якісні зміни цього явища, зумовленими війною і змінами способу життя мільйонів людей. Треба розділити бачення В. Бесчатного про те, що злочинність в умовах війни зберігає основні довоєнні форми масової протиправної поведінки, спрямовані на незаконне заволодіння чужим майном, заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи, незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин та інше, при цьому доповнюється новими видами протиправної діяльності, пов'язаними з незаконним використанням гуманітарної допомоги, колабораційною діяльністю, ухиленням від мобілізації, корупційними посяганнями у сфері оборони та інше⁷. Адже саме такі фактори є дійсно присутніми в нашому суспільстві на сьогодні в умовах військового стану та військових дій.

Очевидно, що в умовах збройного конфлікту ворога-нападника на території України, перш за все, відбулися зміни у структурі злочинності.

Загалом, аналіз вироків у Єдиному державному реєстрі судових рішень за останні 9 років та 2 місяці за вчинення міжнародних злочинів національними судами України винесено орієнтовно 585 вироків, з яких найбільше вироків за статтею 436-2 КК України – 514 вироків. За досліджуваний період українськими судами винесено 31 вирок з правовою кваліфікацією за статтею 438 КК України. В більшості дані учасників процесу знеособлені, вирoki всі обвинувальні, а в більшості текстів вироків є згадки різних норм міжнародного права. З досліджуваних вироків лише 4 винесено судами в ході повного судового розгляду за участю обвинувачених та з дослідженням доказів їх вини⁸.

Очевидно, що одною із основних криміногенних загроз для забезпечення правопорядку нашої країни є розповсюдження на території України міжнародних злочинів, частина з яких некриміналізовані Кримінальним кодексом України (далі – КК

⁷ Бесчастний В. Кримінальні виклики та загрози під час війни. Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції: збірник А 43 матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 22 грудня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 11-15.

⁸ Ключові проблеми України у розслідуванні воєнних злочинів. Результати дослідження. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/kliuchovi-problemy-ukrainy-u-rozsliduvanni-voiennykh-zlochyni-v-rezultaty-doslidzhennia/>

України), відповідно не отримали фіксацію у кримінальній статистиці. Зокрема, за інформацією Офісу Генерального прокурора в період повномасштабного вторгнення з лютого 2022 року до грудня 2023 року було зареєстровано 119 299 злочинів агресії та воєнних злочинів, із них: порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК) – 115978; планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК) – 88, пропаганда війни (ст. 436 КК) – 67, інші злочини – 3166⁹. Крім того, обліковано 15784 злочинів проти основ національної безпеки, із них: посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК) – 3819, державна зрада (ст. 111 КК) – 2888, колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК) – 6789, пособництво державі-агресору (111-2 КК) – 1010, диверсія (ст. 113 КК) – 80, інші злочини – 1198¹⁰. Крім наведених видів військових злочинів вище, як зазначає положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р., Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р., Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09 грудня 1948 р. везуть на те, що до різновидів міжнародних злочинів відносяться й геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії, екоцид тощо.

Станом на 08 липня 2024 року слідчі Національної поліції України розпочали 121 608 кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил ворога та їхніми пособниками. З них: порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) – 106 288; посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України) – 9 279; колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) – 4 025; державна зрада (ст. 111 КК України) – 261¹¹.

З наведених статистичних показників військових злочинів є очевидним, що індекс їх вчинення зріс. На зростання цих показників впливають цілий ряд факторів. Формування всіх вказаних видів воєнних злочинів викликає широкий комплекс кримінальних викликів, зокрема, можна навести наступні:

⁹ Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення рф станом на 26.12.2023 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtab-noho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-07012024>

¹⁰ Там само.

¹¹ Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 08.07.2024). URL: <https://vl.npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-08072024>

– фінансування і здійснення ворогом міжнародної терористичної діяльності проти України, її територіальної цілісності, державного суверенітету, прав і свобод, життя та здоров'я громадян України, що проживають на території держави, у тому числі, тимчасово окупованій частині, а також за її межами;

– злочини геноциду, що включають масові вбивства і заповідання тілесних ушкоджень українцям, умисне створення умов життя, розрахованих на доведення до повного або часткового фізичного зниження української нації, а також примусове переміщення українських дітей країни-ворога;

– злочини проти людяності, що охоплюють ув'язнення, звалтування, катування цивільного населення під час окупації, масовані систематичні ракетні обстріли житлових кварталів і об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, переслідування українців на тимчасово окупованих територіях за національною ознакою, насильницька депортація цивільного населення на територію держави-агресора;

– воєнні злочини, що окрім свідомого грубого порушення законів і звичаїв війни, також охоплюють вбивства і жорстоке поводження з полоненими, примус цивільного населення воювати на стороні окупаційних військ, напад на медичний персонал і карети швидкої допомоги, грабування цивільного населення, умисне завдання ударів по будівлях, що мають релігійне, освітнє, культурне, наукове чи благодійне призначення, історичним пам'яткам, госпіталях та місцях зосередження хворих та поранених, якщо вони не є воєнними цілями та інші злочинні прояви;

– екоцид або цілеспрямований руйнівний вплив на природне середовище під час бойових дій;

– транснаціональна організована кіберзлочинна діяльність проросійських хакерів і злочинних організацій, спрямована на заповідання шкоди та руйнування об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, сфери електронних комунікацій, фінансову та банківську системи, електроенергетику, веб-ресурси органів державної влади та місцевого самоврядування¹².

Як бачимо, наведені кримінальні ризики за своїм масштабом суттєво в поганому сенсі впливають на життя України та її громадян,

¹² Бесчастний В. Кримінальні виклики та загрози під час війни. Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції: збірник А 43 матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 22 грудня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 11-15.

зокрема, на спосіб життя держави та її громадян, здоров'я, а інколи і безпосередньо на невід'ємне право жити. Слід підкреслити й той фактор, що наведені кримінальні ризики присутні так чи інакше у кожному з вказаних напрямленнях злочинної діяльності – як у військових правопорушеннях, так і воєнних.

2. Проблемні аспекти розслідування воєнних та військових кримінальних правопорушень під час воєнного стану в Україні

Проблем у питанні розслідування даних категорій злочинної діяльності чимало, але спробуємо деякі з них визначити. При цьому слід відмітити, що деякі проблеми притаманні у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень, а деякі присутні у розслідуванні військових кримінальних правопорушень. Але ж, зробимо акцент на проблематиці розслідування саме воєнних злочинів.

Хоч у всьому світу є змога спостерігати а війною на нашій території і нема сумнівів з приводу того, хто саме розв'язав збройний конфлікт в Україні, але у будь-якому разі є необхідність це довести з усіх правових позицій. Очевидно, що для того, щоб притягти винного суб'єкта до кримінальної відповідальності має бути суттєва аргументація, підтверджена очевидними зібраними доказами. Наразі різні правоохоронні органи, зокрема, знаходяться в процесі збору необхідних доказів. Ще весною 2022 року прокурор Міжнародного кримінального суду в Гаазі Карім Хан проголосив, що робота зі збору доказів розпочалася. У заяві перелічені назви 39 країн, які звернулися до МКС, і викладені копії звернень, зокрема, спільного від 38 країн, серед яких Велика Британія, Австрія, Чехія, Канада, Польща; і окремо звернення Литви¹³.

Він знову закликав «всіх, хто бере участь у бойових діях в Україні, суворо дотримуватися чинних норм міжнародного гуманітарного права».

Але в процесі збору доказів та й загалом у всьому процесі провадження розслідування військових та воєнних злочинів інколи є значні перепони. Зокрема, більшість з 255 опитаних представників органів досудового розслідування відзначили наявність складнощів,

¹³ Що таке воєнний та військовий злочин. Відповідальність. URL: https://urliga.ligazakon.net/ru/news/209975_shcho-take-vonniy-ta-vyskoviy-zlochinvdpovdalnst

які стають на перешкоді ефективному розслідуванню міжнародних злочинів¹⁴.

Нестача належних знань та достатність досвіду розслідування воєнних злочинів – саме такий висновок було зроблено експертами Української гельсінської спілки з прав людини¹⁵. Тай, як зазначалося самими опитаними правоохоронцями, основними такими складнощами є великі масштаби вчинених міжнародних злочинів на території України, законодавчі прогалини, брак необхідних ресурсів та знань специфіки розслідування таких злочинів. Всього 12% опитаних представників поліції проходили спеціальне навчання щодо особливостей розслідування даної категорії міжнародних злочинів. А от більше 50% опитаних прокурорів проходили навчання. Але кожен з цих правоохоронців вказували, що є необхідність у підвищенні рівня знань з метою підвищення ефективності рівня розслідування воєнних та військових злочинів.

Про малу ефективність роботи правоохоронних органів може говорити те, що за результатами аналізу матеріалів 21-го кримінального провадження, відкритих щодо вчинення воєнних злочинів у 50% справах розслідування не ведеться взагалі, очевидно, що в матеріалах справ наявні лише заява про злочин та докази, надані потерпілою стороною¹⁶. Але слід підкреслити, що у більшості випадків органи досудового розслідування продемонстрували значну оперативність у реєстрації проваджень.

Щодо питання безпосередньо проблемних аспектів, то, слід відмітити, що представники потерпілих зазначають, що часто не проводяться першочергових необхідних слідчих дій або не належне їх проведення, втрату доказів, відсутність необхідних заходів щодо забезпечення належного зберігання матеріалів відкритих проваджень, недосвідченість слідчих у багатьох питаннях щодо здійснення розслідування воєнних та військових злочинів. Частково можна такий стан справ пояснити і специфікою локації здійснення розслідування воєнних та військових дій. Адже треба констатувати той факт, що основною проблемою у провадженнях про

¹⁴ Ключові проблеми України у розслідуванні воєнних злочинів. Результати дослідження. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/kliuchovi-problemy-ukrainy-urozsliduvanni-voiennykh-zlochyni-v-rezultaty-doslidzhennia/>

¹⁵ Там само.

¹⁶ Ключові проблеми України у розслідуванні воєнних злочинів. Результати дослідження. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/kliuchovi-problemy-ukrainy-urozsliduvanni-voiennykh-zlochyni-v-rezultaty-doslidzhennia/>

розслідування воєнних та військових кримінальних правопорушень на території України є неможливість здійснювати слідчі дії на окупованих територіях, складність і небезпека їх проведення на територіях, де ведеться активні бойові дії, а також фізична неможливість затримання винних осіб, що знаходяться на території ворога та окупованих території Луганської та Донецької областях.

Тож, можна визначити певний перелік проблемних аспектів у процесі розслідування воєнних кримінальних правопорушень:

1. нестача майже усіх необхідних ресурсів для проведення належного розслідування воєнних злочинів;

2. недостатність профільних, спеціальних знань суб'єктів, які здійснюють розслідування воєнних злочинів;

3. недостатність досвіду у розслідуванні воєнних злочинів. Про це йдеться у дослідженні, для якого вони анонімно опитали представників правоохоронних органів;

4. наявність недостатньо належно організованої та ефективної координації роботи правоохоронних органів;

5. перенавантаженість органів досудового розслідування іншими кримінальними провадженнями;

6. наявність законодавчих прогалини (наприклад, неможливість проведення певних слідчих дій дистанційно, строки досудового розслідування);

7. затримки у часі щодо проведення необхідних слідчих дій;

8. відсутність чіткого визначеного механізму розслідування воєнних злочинів;

9. несвоєчасне повідомлення підозрюваного про відкриття кримінального провадження;

10. через ведення воєнних дій частина відсутність доступу до місця вчинення воєнного злочину;

11. частина відсутність доступу до інформації, яку мають вищі органи;

12. неналежна взаємодія між правоохоронними органами про здійсненні розслідування воєнних злочинів;

13. часте знищення доказів у результаті обстрілів, необхідність ремонтів тощо;

14. складнощі з доступом до доказів та свідків на окупованих територіях;

15. перепони на шляху ознайомлення із матеріалами кримінальних проваджень тощо.

Насправді цей перелік можна ще доповнювати, але наведені обставини є основними, які стоять на заваді у провадженні належної фіксації та розслідування вчинених воєнних злочинів.

Слід акцентувати увагу на одному із суттєвих факторів, які значно заважають здійсненню розслідування воєнних злочинів – не належна співпраця між суб'єктами, які здійснюють таке розслідування. Вбачається, що наразі правоохоронна система потребує налагодження більш ефективної співпраці між структурними підрозділами, посадовими особами, тощо при розслідуванні міжнародних злочинів в Україні. Адже через недостатність належної такої взаємодії, координації, наприклад, колишні полонені, які зазнали катувань, або потерпілі від сексуального насильства мають по кілька разів розповідати про свій досвід представникам різних органів. При чому, належну взаємодію треба вистроювати не тільки в рамках правоохоронної системи, а у взаємодії із потерпілими, підозрюваними, свідками та іншими учасниками даного кримінального провадження. Зокрема, з цього приводу у червні запрацював Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків, задачею якого є допомога учасникам кримінального процесу. Правозахисники сподіваються, що це покращить комунікацію між органами досудового розслідування та потерпілими.

Слід сформулювати й певні пропозиції для потенційного вирішення зазначених раніше проблемних аспектів у розслідуванні воєнних злочинів:

1. необхідність чітко визначеної, спрогнозованої політики в питаннях переслідування за міжнародні злочини;
2. процес ратифікації Верховною Радою України Римського статуту;
3. покращення взаємодії, організації та координація різних органів досудового розслідування;
4. максимальне проведення оцифрування матеріалів розслідування воєнних злочинів;
5. визначення та затвердження єдиного механізму, порядку розслідування міжнародних злочинів;
6. організація належного навчання, передача досвіду іншими країнами нашим поліціјнтам, слідчим, прокурорам у питаннях здійснення розслідування воєнних злочинів тощо.

Перейдемо до питання процедури розслідування воєнних злочинів. Розслідування проваджень за вчинення військових кримінальних правопорушень здійснює Національна поліція,

Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро та розглядаються судами національної юрисдикції.

Офіс Генерального прокурора здійснює процесуальне керівництво розслідувань воєнних злочинів. Органи прокуратури контролюють дотримання законів та норм під час документування та розслідування воєнних злочинів іншими правоохоронними органами, а також представляють сторону обвинувачення у судах. Прокурори збирають докази воєнних злочинів ворога для забезпечення їх належної фіксації відповідно до міжнародних норм та практик. Тож, такі зібрані докази слугують доказовою базою вчинення воєнних злочинів в українських та в міжнародних судах.

Торкаючись питання документування воєнних злочинів слід звернути увагу на те, що військових слід наділити правом щодо здійснення документування воєнних злочинів та збитків, які такі злочини спричинили.

Слід відмітити, що документування є одним із суттєво значимих моментів розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами. Документування – це запорука подальшого ефективного розслідування, притягнення винних до кримінальної відповідальності та відшкодування збитків. Однак в умовах воєнних дій документування і збір доказів мають свою специфіку та об'єктивно обумовлені перепони у вільному здійсненні.

Як правило у провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом, що склався наразі, досудове розслідування ведеться органами Державного бюро розслідувань, СБУ і Національною поліцією України. Слід підкреслити, що величезна кількість воєнних злочинів вчиняється саме на лінії фронту, в ході бойових дій. Не зважаючи на статус військовослужбовців, СБУ, ДБР і Національну поліцію України, їх можна визначити, як «цивільні» органи досудового розслідування і які не мають достатньої можливості вільно потрапити до лінії розмежування аби здійснити документування воєнного злочину.

Як правило вчинені воєнні злочини починають розслідуватися вже після того, як Україна відновлює контроль над тимчасово окупованими територіями. Вбачається, що це є грубими порушеннями процесуального кримінального законодавства, хоч на те є і об'єктивні, незалежні від правоохоронців причини. Часовий проміжок, через який можуть розпочати розслідування, коливається від одного дня до значно довшого відрізка часу. Очевидно й те, що

за такий час усі наявні докази, матеріали, сліди вчинення воєнного злочину тощо можуть знищуватися дальшими воєнними діями, а це відповідно впливає негативно на весь процес здійснення розслідування. Не дає нагоди здійснити й документування заподіяних збитків.

Також суттєва проблема часто виникає, що не має змоги надати до правоохоронних органів інформацію про вчинений військовий злочин. Хто мож прийняти заву про такий злочин, якщо можуть бути вбиті цивільні особи або ж ті самі працівники поліції.

Важливо, що труднощі полягають у тому, що, якщо цього не зробити відразу, свідки можуть згодом загинути, переміститися в інший регіон України чи за її межі.

Дивлячись на зазначені фактори буде доцільним наділити правом здійснювати документування вчиненого воєнного злочину та усіх збитків, які цим злочином спричинили, саме тим суб'єктам, які безпосередньо відразу дізнаються про вчинений військовий злочин без звернення будь-якої особи – військові ЗСУ.

Міннесотський протокол про розслідування потенційно протиправних смертей 2016 р., Стамбульський протокол щодо ефективного розслідування та документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведження та покарання 1992 р. і документи, підготовлені Міністерством закордонних справ Великобританії, передбачають специфіку розслідування окремих жорстоких злочинів в ході бойових дій¹⁷.

Слід визнати важливість ролі військовослужбовців у фіксуванні фактів вчинення злочину в ході бойових дій та наголошує, що «командир, присутній на місці інциденту, повинен вжити всіх можливих заходів для забезпечення отримання та збереження відповідної інформації та доказів» (Принцип 2). Для можливості забезпечення цього слід підкреслити важливість та наявність спеціальної підготовки військовослужбовців, а також того, що статути збройних сил повинні визначати осіб, яким доручено займатися документуванням, відповідні строки і процедури, а власне

¹⁷ Стамбульський протокол щодо ефективного розслідування та документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведження та покарання: Міжнародний документ 1992 р. URL: <http://hostage.org.ua/novyny/stambulskiy-protokol-yak-instrument-dokumentuvannya-naslidkiv-katuvannya-z-metoyu-rozsliduvannya-naytyazhchih-mizhnarodnih-zlochyniv-vchinenih-v-umovah-zbroynogo-konfliktu/>

документування повинно бути пристосованим до можливостей тих, хто буде його здійснювати, і умов, у яких їм доведеться працювати.

На місці вчинення воєнного злочину військовослужбовці можуть, зокрема, здійснити таку слідчу дію, як огляд місця злочину, фотофіксацію, відеофіксацію, складання протоколу огляду та ін. Все це сприятиме своєчасному фіксуванню усіх обставин воєнного злочину та документування усіх доказів, матеріалів тощо. Також вони відразу на місці імена свідків, куди вони планують їхати, взяти їхні контактні та паспортні дані, щоб у подальшому, коли буде вестися досудове розслідування цивільними органами, можна було належним чином встановити свідків. Тому, очевидно, що воєнні можуть значним чином допомогти у фіксуванні та розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень.

Але ж не дивлячись на такі потенційні можливості, українське законодавство наразі не дозволяє військовослужбовцями обов'язків такого характеру. Очевидно, на перших етапах війни, коли ситуація була на межі з неконтрольованою, підготовка військових у цьому руслі не була першочерговим завданням. Але зараз, в умовах відносної стабілізації оперативної ситуації, є зміст спрямувати сили на таку підготовку. Не йдеться про всіх військових, можливо, слід визначити окремих осіб у складі підрозділів певного рівня (бригадного, батальйонного чи ротного) або ж наділити цими повноваженнями командирів з'єднань.

Масштаби і серйозність злочинів є безпрецедентними в історії України, тому сьогодні вся правоохоронна система України постала перед складним завданням збирання доказів та розслідування міжнародних злочинів проти українського народу. Очевидно, що ефективне розслідування воєнних кримінальних правопорушень вимагає залучення значних ресурсів і відповідної компетенції слідчих, експертів, прокурорів. Суттєвим є залучення до цього процесу міжнародних фахівців та іноземних експертів, які мають досвід при документуванні та розслідуванні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду і яким можуть поділитися із нашими правоохоронцями.

Очевидно, що говорити про проблеми розслідування військових злочинів модна багато, оскільки наразі це дуже гостро актуальна тематика.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, можна зробити висновки за такими блоками:

1. Воєнні злочини – це ті злочинні діяння, які вчиняються виключно на війні і відповідальність настає за міжнародними кримінально-правовими нормами, а військові злочини – це ті діяння, які вчиняються виключно у війську і відповідальність настає за національним законодавством. Саме ці основні аспекти їх відрізняють один від одного.

2. Сучасний стан хоч воєнних, хоч військових кримінальних правопорушень з наведених статистичних показників очевидно що тільки зростає.

3. Виходячи з наведеного переліку вище кримінальних ризиків, їх суттєво негативного впливу, вбачається конче необхідним у роботі органів охорони правопорядку та правоохоронних органів загалом приділяти належну, загострену увагу та контроль щодо максимального стримування та протидії кримінальних загроз інформаційній безпеці Україні, дезінформаційним заходам, операціям, які направляються на дискредитацію існуючої форми правління в нашій державі і Збройних Сил України, негативним управлінням суспільною свідомістю і поширенням панічних настановок в суспільстві, спотворення іміджу України на міжнародній арені тощо.

4. З наведеної раніше аргументації, вбачається, за необхідне чіткого визначення розглядуваних понять злочинної діяльності. Пропонується закріпити в КК України визначення воєнного злочину згідно міжнародного визначення, яке наведено в положеннях Женевських конвенцій 1949 року та у Римському Статуті. Також у розділі XIX КК України закіпоти й поняття військового злочину з метою правильного та всебічного тлумачення правового механізму притягнення винного суб'єкта за вчинення кожного з цих протиправних діянь.

5. Для потенційного вирішення існуючих проблемних аспектів у розслідуванні воєнних злочинів, вбачається, необхідність забезпечення чітко визначеної, спрогнозованої політики в питаннях переслідування за міжнародні злочини; негайно запустити процес ратифікації Верховною Радою України Римського статуту; здійснити заходи щодо максимального покращення взаємодії, організації та координації різних органів досудового розслідування; провести оцифрування матеріалів розслідування воєнних злочинів; визначитися та затвердити єдиний механізм розслідування

міжнародних злочинів; забезпечити організацію належного навчання, передача досвіду іншими країнами нашим поліціантам, слідчим, прокурорам у питаннях здійснення розслідування воєнних злочинів тощо.

6. На місці вчинення воєнного злочину військовослужбовці можуть, зокрема, здійснити таку слідчу дію, як огляд місця злочину, фотофіксацію, відеофіксацію, складання протоколу огляду та ін. Все це сприятиме своєчасному фіксуванню усіх обставин воєнного злочину та документування усіх доказів, матеріалів тощо.

7. Надати право військовослужбовцям здійснювати фіксацію та документування факту вчинення воєнного злочину, можливості певні слідчі дії, наприклад, як огляд місця злочину, фотофіксацію, відеофіксацію, складання протоколу огляду та ін. Це значно сприятиме своєчасному фіксуванню усіх обставин воєнного злочину та документування усіх доказів, матеріалів тощо.

АНОТАЦІЯ

В дослідженні розглядається сучасний стан та проблеми розслідування воєнних та військових кримінальних правопорушень. Значна увага приділена саме вчиненню та розслідуванню воєнних кримінальних правопорушень. Надано поняття воєнного та військового злочину. Визначено загальне та відмінне між цими злочинними видами діяльності. Наведений статистичний аналіз сучасного стану даних кримінальних правопорушень. Визначено перелік кримінальних ризиків, які сприяють існуванню цих злочинів. Наведений широкий перелік проблемних аспектів, які стоять на заваді у ефективного процесу розслідування воєнних злочинів. Запропоновано можливі шляхи подолання розглядуваних проблемних аспектів.

Література

1. Бесчастний В. Кримінальні виклики та загрози під час війни. Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції: збірник А 43 матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 22 грудня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 11-15.

2. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення рф станом на 26.12.2023 р. URL: <https://vl.npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-26122023>

3. Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 08.07.2024). URL: <https://vl.npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-08072024>

4. Ключові проблеми України у розслідуванні воєнних злочинів. Результати дослідження. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/kliuchovi-problemy-ukrainy-u-rozsliduvanni-voiennykh-zlochyni-v-rezultaty-doslidzhennia/>

5. Римський Статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ № 995_588 від 17.07.1998 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

6. Стамбульський протокол щодо ефективного розслідування та документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження та покарання: Міжнародний документ 1992 р. URL: <http://hostage.org.ua/novyny/stambulskiy-protokol-yak-instrument-dokumentuvannya-naslidkiv-katuvannya-z-metoyu-rozsliduvannya-naytyazhchih-mizhnarodnih-zlochyniv-vchinenih-v-umovah-zbroynogo-konfliktu/>

7. Судді ВС розповіли про розгляд справ щодо військових злочинів та встановлення юридичних фактів під час дії воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1506379/

8. Устав Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950___140950.

9. Що таке воєнний та військовий злочин. Відповідальність. URL: https://jurliga.ligazon.net/ru/news/209975_shcho-take-vonniy-ta-vyskoviy-zlochyn-vdpovdalnst

Інформація про автора:

Паламарчук Галина Вікторівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

факультету підготовки фахівців

для органів досудового розслідування

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна